

Taş ve Melek: Kadı Burhaneddin'in Bir Beytini Anlamlandırarak

Abdullah UĞUR

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5165-7462>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>
abdullah.ugur@marmara.edu.tr

Atıf Bilgisi

Uğur, Abdullah. "Taş ve Melek: Kadı Burhaneddin'in Bir Beytini Anlamlandırarak". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 51 (Bahar 2024), 227-242.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.506>

Geliş Tarihi	17.03.2024
Kabul Tarihi	05.04.2024
Yayın Tarihi	12.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Bu makalede Anadolu'da gelişen edebiyatın öncü isimlerinden şair, fakih ve devlet adamı Kadı Burhaneddin'in şiir dünyası ele alınacak; şairin metinlerarasılık ile kültürel birikimi Türkçeye nasıl aktardığı ve şiirin anlam dünyası içerisinde onu ne şekilde kullandığı gösterilmeye çalışılacak ve divanında geçen bir beyit üzerinden özellikle kısas-ı enbiyâ ve acâibü'l-mahlukât literatürü ile Fars şiirinin mecazlarının Kadı Burhaneddin'de nasıl karşılık bulduğuna işaret edilecektir. Bu bağlamda Kadı Burhaneddin'in 1166 numaralı gazelinin beşinci beytinde geçen "ferište" ve "hacer" kelimeleri arasındaki ilişki üzerinde durulacak, beytin çok katmanlı yapısı içerisinde bu kelimelerin şair tarafından bilinçli bir şekilde tercih edildiği ortaya konacaktır. Beytin anlamlandırılması için bu iki kelime arasındaki ilişki klasik kaynaklara atıfla açıklanmaya çalışılacaktır. Böylelikle Kadı Burhaneddin'in Türkçe şiir söylerken İslam kültürünün ortak anlatılarına atıf yapma biçimi irdelenecektir. Bunları yaparken de Kadı Burhaneddin'in şiirinde dönemin sosyal hayatının yansımaları ele alınıp onun özellikle ahi kültürü ile ilişkisinin şiirine nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kadı Burhaneddin, Ferište, Hacerülesved, Metinlerarası İlişkiler, Ahilik.

Stone And Angel: Making Sense of A Couplet By Kadı Burhaneddin

Abdullah UĞUR

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara University Faculty of Theology Turkish-Islamic Literature Department, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5165-7462>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

abdullah.ugur@marmara.edu.tr

Citation

Uğur, Abdullah. "Stone And Angel: Making Sense of A Couplet By Kadı Burhaneddin". *The Journal of Turkish Studies*, 51 (Spring 2024), 227-242.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.506>

Date of Submission	17.03.2024
Date of Acceptance	05.04.2024
Date of Publication	12.07.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

In this article, the world of poetry of Kadı Burhaneddin, one of the important names and pioneers of the developing literature in Anatolia, who was both a poet, a jurist and a state administrator, will be discussed. It will be tried to show how the poet carries cultural accumulation into Turkish through intertextuality and how he uses it in the meaning world of poetry. In particular, how the metaphors of the literature of qisas al-anbiyâ, acâibü'l-mahlukât and Persian poetry find a response in Kadı Burhaneddin will be interpreted through a couplet in his dıvan. In this respect, the relationship between the words "ferište" and "hacer" in the fifth couplet of Kadı Burhaneddin's ghazal number 1166 will be emphasized, and it will be shown that these words are consciously preferred by the poet within the multi-layered structure of the couplet. In order to make sense of the couplet, the relationship between these two words will be explained by referring to classical sources and thus it will be examined how Kadı Burhaneddin refers to the common narratives of Islamic culture while singing Turkish poetry. In addition, the reflections of the social life of the period in Kadı Burhaneddin's poetry will be shown and how his relationship with the ahi culture is reflected in his poetry will be emphasized.

Keywords

Kadı Burhaneddin, Angel, Hacerülesved, Intertextuality, Ahi order.

Giriş

Kadı Burhaneddin (ö. 800/1398)¹ Anadolu'da Türk edebiyatının öncülerinden olduğu gibi eski Türk nazım birimi olan tuyuğun Anadolu topraklarına taşınmasında da önemli rol oynamış bir şairdir. Hem bir devlet adamı hem de bir fakih olan çok yönlü bu şahsiyet, meydana getirdiği *Dîvân'ı* ve diğer eserleriyle Anadolu'da birçok ilim sahasının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Edebiyat araştırmacıları, eserleri üzerinde yaptıkları detaylı çalışmalarla Kadı Burhaneddin'in toplum, sanat ve ilme katkılarını göstermişlerdir.

Klasik edebiyat alanında ilk doktoranın sahibi Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın (ö. 1978) üst üste yayınladığı birkaç makaleyle Kadı Burhaneddin'in tasavvufî yönünü ortaya koymaya çalıştığı görülür.² Tarlan hoca ile başlayan bu ilgi onunla sınırlı kalmamış, Kadı Burhaneddin *Dîvân'ı* diğer araştırmacılar tarafından da çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Bu çalışmaların birçoğu metnin doğru okunmasına yöneliktir.³ Şüphesiz metnin doğru okunması daha sonra yapılacak çalışmalar için büyük önem

¹ Kadı Burhaneddin'in çok yönlülüğü ile ilgili akademik bir literatür oluşmuştur. Bu yazıda önceki bilgileri tekrar etmemek adına biyografisi hakkında ayrıntıya girilmemiştir. Konu hakkında detaylı bilgiler için bk. Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987; Kemal Demirel, *14. Yüzyılda Bir Türk Dehası Kadı Burhaneddin*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2006; Hatice Tören, "Kadı Burhâneddin (Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti)", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul 2001, 75-76.

² Ali Nihad Tarlan, "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf (Bir Gazelinin Şerhi)", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* VIII, 1958, 8-15; Ali Nihad Tarlan, "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf III (Bir Gazelinin Şerhi)", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* X, 1960, 1-4; Ali Nihad Tarlan, "Kadı Burhaneddinde Tasavvuf IV", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XI, 1961, 19-24.

³ Mustafa Yıldız, "Kadı Burhaneddin Divanında 'Benze-' Fiilinin Sıra Dışı Kullanımı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Studies in Turkology*, 37, 2015, 247-61; Zeki Kaymaz, "Tıpkıbasımının Yeniden Yayınlanması Münasebetiyle Kadı Burhaneddin Divanı'nda Yeni Okuyuşlar = New Reading in the 'Divan of Kadı Burhaneddin' upon the Republishing of its Facsimile", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* V/4, 2021, 1632-45. Hatice Tören, "Kadı Burhaneddin Divanında Bazı Yeni Okuyuşlar", *İlmî Araştırmalar*, 9, 2000, 209-19; Bilâl Yücel, "Kadı Burhaneddin'in Türk Dili Tarihindeki Yeri Üzerine", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 12-13 Nisan 2001-Bildiriler II, 2001, 813-23. *Dîvân'da* bulunan tabirlerin anlamlandırılmasına dair şu çalışma dikkat çekicidir: Ahmet Kavaklıyazı, "Kadı Burhaneddin'i Anlamak: Divanındaki Bazı Tabirlerin Çözümlemesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 56, 21 Aralık 2022, 307-27.

taşımaktadır. Bununla birlikte metnin sadece doğru okunması tek başına onun anlam dünyasına nüfuz etmek için yeterli değildir. Nitekim klasik edebiyatın en önde gelen araştırmacılarından biri olan Âgah Sırrı Levend (ö. 1978) ölümsüz eseri *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*'da birkaç örnek beyit verdikten sonra divan edebiyatıyla ilgili şu çıkarımı yapar:

İşte divan edebiyatını anlamak için, bütün bunların taallük ve temas ettiği bilgilere, itikatlara ve o günkü cemiyetin hayat şartlarına vâkıf olmak lâzımdır. Görülüyor ki eski edebiyatta anlaşılmayan cihet, yalnız kelimelerin bugün için bize yabancı olması değil, belki aksettirdiği hayatın ve taallük ettiği mefhumların bizden uzaklaşmış bulunmasıdır.⁴

Levend'in bu yorumu geçerliliğini hâlâ korumakta ve hâlâ anlamını tam olarak çözemediği beyitler ve metinler edebiyat araştırmacısının önünde durmaktadır. Şairlerin çoğu zaman çağrışımlarla ve ince iççiliklerle bir araya getirdiği beyitler, ilk bakışta bize anlamsız görünseler bile aslında onları birbirine ve diğer metinlere ilişkilendiren sıkı bağlara sahiplerdir. Bu duruma bir örnek olarak bu makalede Kadı Burhaneddin'in bir beyti, anlam katmanları aralanarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Kadı Burhaneddin'in Gazeli

Kadı Burhaneddin *Dîvân*'ının günümüze ulaşan tek nüshası bugün İngiltere Bodleian Library'de muhafaza edilmektedir. 1294 gazel, 20 rubai ve 117 tuyuğ içeren *Dîvân*⁵, huruf-ı heca tertibine göre düzenlenmemiştir. Gazeliyat bölümü "aşk" redifli bir gazelle başlar. Fatih Köksal'ın tespitlerine göre Kadı Burhaneddin *Dîvân*'ında kafiye şeması bakımından farklı örneklerin de görülmesi onun yeni yeni gelişen bir edebiyatta, özellikle şekil bakımından kuralların henüz belirginleşmediğini göstermesi bakımından ayrıca ilginçtir.⁶

⁴ Âgah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, 8.

⁵ Zeki Kaymaz, "Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki Bir Gazel Üzerine", *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* VII/12, 2021, 141-50.

⁶ M. Fatih Köksal, "Kadı Burhaneddin Divanında Nazım Şekilleri ile İlgili Bazı Tespitler", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni* I, 2001, 471.

Bu yazıda ele alınan beyit, Kadı Burhaneddin *Dîvân*'ında 1166 numarada yer alan dokuz beyitlik gazelin beşinci beytidir. Aruzun müctes bahrinden *Mefâilün feilâtün mefâilün feilün* vezniyle yazılmış olan gazelde beyitler arasında bir akış bütünlüğü gözetilmemiştir. Her beyitte sevgilinin güzellik unsurları anılmış ve âşığın bunlar karşısında nasıl bir tavır takındığı gösterilmiştir. Bu bakımdan klasik âşık-maşûk ilişkisinin tekrarladığı bir gazel hüviyetindedir. Malumu olduğu üzere klasik edebiyatın iki meşhur tipi arasındaki ilişki maşûğun eza ve cefa etmesi, âşığın ise bunlara katlanması hatta bundan bir çeşit lezzet almasına dayanır. Bu ilişki biçimi şüphesiz farklı şekillerde de yorumlanmaya kapı ararlar ve çoğu zaman beşerî aşktan ilahî aşka giden bir anlamlar dünyası yaratır. Kadı Burhaneddin'in bu gazelinde, her beyti teker teker ele almak ve genel çerçevesi yukarıda anlatılan ilişki olacak şekilde açıklamak mümkündür. Fakat öncelikle gazeli bir bütün olarak görmekte fayda var:

Bilüme müşg saçunı şehâ kemerlenürem
Niçe ki gamzen oğ ura cigerde ferlenürem
Şikeste zülfüne niçe ki tolaşa gönülüm
'Adünun urıcağaz kalbine zaferlenürem
Sözüm lebünnden i dilber olur ise şîrîn
Nola çün ağzunı anucağ şekerlenürem
Gönülü âyîne kılup güneş yüzüne serün
Kaçan ki karşı dutam elbette kamerlenürem
Yoluğda şükr ile şabra çü cân kuşandı kuşah
Gehî feriştehlenürem ü geh hâcerlenürem
Ne mâyedür ki bu edvârda nevâsı yoğ
'İrâka varsa müberka' ben aña nerlenürem
Nazarda gerçi ki yoğdur vücüdümüñ kadri
Bu yoğ vâri dağı öldür ki ben nazâr[lanuram]
Kılur beni ser-i zülfi esîr bir kıl ile
Egerçi ben dağı bu ortalığda ser[lenürem]

Hüner lebüñe müselleme ki ölü diri kıılır
Ben aña virmeg ile cânımı hüner[lenürem]⁷

Bir Beyti Anlamlandırmak

Yukarıdaki gazelde geçen “Yolunda şükr ile şabra çü cân kuşandı kuşak / Gehî feriştehlenürem ü geh hâcerlenürem” beytini şerhle bu beyti, ondan önceki metinlerin anlam dünyasıyla ilişkilendirmeye çalışacağız. İlk olarak beyti bugünkü Türkiye Türkçesine şöyle çevirebiliriz:

Canım senin yolunda kimi zaman şükretmeye kimi zaman da sabretmeye kuşak kuşandı. Bu sebeple de kimi zaman melek gibi senin yolunda hızlıca yol alırım kimi zaman da bir taş gibi olduğum yerde kalırım.

Beytin daha serbest bir çevirisi de şöyle olabilir:

Senin yolunda canım şükür ve sabır ile kuşak kuşandığından beri (sana ulaşmak için) kimi zaman bir melek (gibi hızlı yol alırım) kimi zaman da bir taş gibi olduğum yerde kalırım.

Görüldüğü üzere beyit ilk bakışta oldukça sıradan, her şâirin dile getirebileceği bir durumu anlatmaktadır. Şair yani âşık, sevgilinin yolundan ayrılmamaya ahdetmiş kimi zaman bu yolda olduğu için şükredecek kimi zaman da sevgilinin yaptığı eziyetlere bir “taş” kararlılığı ve sağlamlığı ile katlanacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şairin ferîşteye ve taş ait sıfatları kendinde toplamış olması ve bu ikisi arasında gidip gelmesidir. Yani iki ayrı varlıktan değil bir varlığın farklı farklı hâllerinden bahsetmektedir. Fakat bu noktayı biraz daha açmadan önce Kadı Burhaneddin’in ilk mısraını ele alalım. İlk mısradaki sosyal hayata dönük bir âdete telmih yaptığını, ikinci mısradaki ise daha metafizik bir anlatılar silsilesine şiiirini eklemlediğini daha açık bir şekilde görebilelim. Böylelikle onun bu beytinde hem maddi âleme hem de manevî âleme dair anlatıları nasıl bir ustalıkla toplayıverdiğini fark edelim.

Kadı Burhaneddin, canının yani kendisinin, her daim sevgilinin yolunda olmaya kimi zaman şükretmeye ve kimi zaman da sabretmeye “kuşak kuşandığını” söyler. Kadı Burhaneddin’in zamanında ve ondan

⁷ Kadı Burhaneddin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, haz. Muharrem Ergin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1980, 453-454. Metni Muharrem Ergin’in neşrinden ve *Divân*’ın tıpkıbasımından birleştirilerek okudum.

önce de Eretna Devleti'nde ahilerin önemli bir yerinin olduğu tarihî bir gerçektir. Hatta Eretna Devleti'nde aktif siyasi rol üstlenen birçok ahinin daha sonra Kadı Burhaneddin'in yönetiminde etkin olduğu bilinir. Kadı Burhaneddin'in veziri de bir ahibabası olan Ahi İsa idi.⁸ Bu bakımdan beytin ilk mısraında sosyal hayatın yansımaları açık bir şekilde görülmektedir. İlk mısraı Kadı Burhaneddin'in içerisinde bulunduğu sosyal ağlara atıfla, daha doğrusu sosyal hayatın edebiyata yansıdığı şekliyle kurmuş olduğu açıktır. Kuşak kuşanmak yahut futa bağlamak bir ahilik geleneğidir. Daha çok şedd bağlama yahut Farsçasıyla *miyân bende* denilen bu uygulama "kendisini fütüvvet ve seyrüsülük yoluna vermiş kişinin bu yola bağlandığını, hizmete ahdettiğini bildiren bir sembol olarak kabul edilirdi."⁹ Kadı Burhaneddin de beytinde sevgilinin yolundan ayrılmamaya ahd ü peyman eylediğini kuşak kuşanarak göstermiştir. Ahiler ve fütüvvet erbabı için oldukça önemli bir ritüel olan kuşak bağlanmasının Hz. Âdem ile başladığına inanılır ve kuşak sözde durmayı, şeytana uymamayı, ona her zaman düşman olmayı, dünyaya gönül vermeyip Tanrı'nın kaza ve kaderine sabretmeyi sembolize eder.¹⁰ Aşağı yukarı aynı dönemin şairlerinden Yûnus Emre'de (ö. 720/1320 [?]) de bu ibarenin aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı görülür:

Işk kuşağın kuşangıl dostun yolını vargıl
Mücâhede çekersen müşâhade idesin¹¹

Şimdi beytin ikinci mısraında geçen ferîştelenmek ve hacerlenmek kelimelerini ele alabiliriz. Öncelikle şükür ve ferîştehlenmek ile sabır ve hacerlenmek arasında bir leff ü neşr sanatı olduğuna dikkat çekmekte fayda var. Bununla birlikte yukarıda değinildiği üzere burada iki durum yani ferîştelenmek ve hacerlenmek tek bir öznede toplanmış durumdadır. Kadı Burhaneddin kendisinin ve toplumun zihniyetinin iyi bildiğine şüphe duyulmayacak bir anlatıya atıf yapıyor, daha doğrusu bütün beyti bu anlatı etrafında örüyor. Böylelikle beytin ikinci bir anlam katmanına geçmesine

⁸ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Kadı Burhaneddin Devletinde Ahilerin Faaliyetleri", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 10-11 Nisan 2003, 267-74.

⁹ Hamid Algar, "Şed", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010.

¹⁰ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

¹¹ Yunus Emre, *Yûnus Emre ve Dîvân'ı*, haz. Orhan Kemal Tavukçu, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2022, 345. Burada Orhan Kemal Tavukçu'nun aynı esere yazdığı giriş kısmında Yûnus Emre ile dönemin ahi toplulukları arasındaki ilişkiyi de hatırlatmakta fayda var. Ayrıntılı bilgi için bk. Yûnus Emre, a.g.e., 45-62.

izin veriyor. Peki hacer ve firişte arasında ne gibi bir ilişki olabilir? Kadı Burhaneddin ile aşağı yukarı aynı dönemlerde yaşamış ve eser vermiş olan Farsçanın büyük şairi Hâfız'ın (ö. 792/1390 [?]) şu beyti bize biraz ipucu verebilir:

Men melek bûdem u Firdevs-i berîn câyem bûd
Âdem âverd der ân deyr-i harâb-âbâdem¹²

Hâfız'ın beyti Türkçeye şöyle tercüme edilebilir:

Ben melek idim yerim Firdevs-i berîn idi
Beni bu harâb-âbâd olan dünyaya Âdem getirdi

Hâfız'ın beytinde bahsettiği meleğin kimliğini öğrenmek için de kısas-ı enbiya literatürüne müracaat etmek gerekiyor. Bu literatür içerisinde Kisâi (ö. 189/805) ve Salebî'nin (ö. 427/1035) eserlerinin Anadolu'da gelişen edebiyat için birer mihek noktası olduğu bilinmektedir ve birçok tercümelerinin yapılması bunun açık bir göstergesidir.¹³ Bu iki eseri kaynak olarak kullanan Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân'ın (ö. 870/1466'dan sonra) 855 yılında tamamladığı Envârü'l-Âşîkîn adlı eserinden bir parça Kadı Burhaneddin'in metnini anlamamızda bize yol gösterici olacaktır:

Kitâbü'l-müzekkirîn' de eydür: "**Hâcerü'l-esved evvel bir firişte idi.** Hâk Te'âlâ ol vaqt kim Âdem'le 'ahd eyledi kim ol ağaçdan yimeye, ol firişteyi ol vaqt Âdem'e müvekkel kodı kim ol 'ahdi Âdem unutmaya. Bir gün ol firişte Âdem'den gâib oldı Âdem dahı ol ağaçdan yidi arkasından ol libâslar ve hil'atler gitdi. Hâk Te'âlâ Âdem'i uçmağdan çıkardı yire indürdi. Andan sonra ol firişte geldi Âdem'i yirinde bulmadı bildi kim Âdem Hâk'ı 'ahdin şımış Hâk Te'âlâ Âdem'i uçmağdan redd eylemiş. Andan sonra Hâk Te'âlâ ol

¹² *Divân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*, thk. Seyyid Ebu'l-Kâsım Encevi-i Şîrâzî, Çâphâne-i İlmî, Tahran 1345, 191.

¹³ Ahmet Karataş, "Türk-İslam Kültür ve Edebiyatında Kısas-ı Enbiyâ Türü", *Diyanet İlmî Dergi* XLIX/3, 2013, 113-26.

firişteye çakıldı bir kez heybet-ile nazâr eyledi ol firişte bir yâkût taş oldu.”¹⁴

Metni kısaca günümüz Türkçesine tercüme edip taş ve hâcer arasındaki bağlantıyı biraz daha anlaşılır kılabiliriz. Allah, cennet içerisinde Hz. Âdem’i ve sonra eşi Hz. Havva’yı yarattı. Daha sonra onları cennette gönüllerinden geçeni yapmak hususunda serbest bıraktı. Fakat yasak olan ağaca el uzatmamaları konusunda onlardan söz aldı. Bu söze uyup uymadıklarını gözetmek için de bir meleği onlara müvekkel/sorumlu olarak seçti. Fakat takdir-i ilahi gereği Hz. Âdem ve Hz. Havva yasaklanmış olan ağaca el uzattılar ve cennetten çıkarıldılar. Görevli olan melek ise gelip Hz. Âdem’i göremeyince onun ahdine vefa göstermediğini ve Allah’ın onları reddettiğini anladı. Böylelikle melek de kendi görevine/ahdine vefa göstermemiş oldu. Hz. Âdem ve Hz. Havva yeryüzüne indirildiler, melek ise Allah’ın nazarı ile taş hâline geldi.

Görüldüğü üzere Kadı Burhaneddin, hâcerülesvede dair bir anlatıya atıf yaparak onun önceden bir melek sonradan bir taş olduğunu tekrar dile getiriyor; fakat taş da olsa melek de olsa sevgilinin yolunda can kuşağını kuşanmaya devam edeceğini dile getirmiş oluyor. Böylelikle Kadı Burhaneddin’in beyti farklı anlam katmanlarında anlaşılmaya müsait bir hâl almış oluyor. Beytin anlam dünyasını Hz. Âdem, onun *ahdini sınıması* yani sözünden dönmesi ve onun etrafında gelişen değişik anlatılar kurmaktadır. Öncelikle bu beyitte ahdini kırmış yani belinden kuşağını çözmüş gibi görünen bir melek vardır ki bu sebeple Allah onu taş etmiştir. Kadı Burhaneddin’in şairane bir tavırla “taş da olsam yolundan dönmem” demeye getirdiği düşünülebilir; fakat hâcerülesved ile ilgili bazı ek bilgilerle beyte bir anlam daha yüklemek mümkündür. Ferište ilk seferinde Allah ile Hz. Âdem’e müvekkel olmak için ahd ü peyman eylemişti. Bir anlık dalgınlığı/hatası sonucu Hz. Âdem’i gözden kaybetmiş ve bunun için cezalandırılmıştı. Bu cezalandırma sonrasında ise Allah bu meleği Hz.

¹⁴ Yazıcıoğlu Ahmed *Bicân and His Envârü'l-Âşıkîn (Introduction and Critical Edition)*, haz. Abdullâh Uğur, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 140, Harvard University Press, Cambridge 2019, 2: 43. Hâcerülesved’in bir melek iken taşâ dönüştürüldüğüne dair Şii hadis kitapları arasında geçen daha erken tarihli eser için bk. Muhammed b. Ya’kûb el-Küleynî, *el-Fürû’ mine’l-Kâfi*, nşr. Muhammed Cafer Şemsüddin, Dâru’t-Te’âruf li’l-Matbûât, 1413/1992, 2: 189-191.

Âdem'in zürriyetinden gelenlerden aldığı mîsâkları saklamak için görevlendirecektir:

Hağ Te'âlâ hâcîların ikrârın bir deriye yazdı andan şonra hâcerü'l-esvede eyitdi: "Sen emînsin işbu yazu ağzunda emânet olsun. Tanuqlık virsin şol kimse için kim geldi seni ziyâret eyledi tã kıyâmete degin didi."¹⁵

Sabuncuoğlu'nun (ö.873/1468'den sonra) kaleme aldığı *Fütüvvetnâme* metninde hâcerülesvedin söz tutmak ile ilgisi de vurgulanmıştır:

Çünkü Hağğ te'âlâ ervâh-ı benî Âdem birle 'ahd kıldı ve emr eyledi. 'Ahd-nâmeyi Âdem şafıye virdiler. Âdem'ün bir yiri yoğ-ıdı kim 'ahd-nâmeyi koyaydı. Hağğ te'âlâ Âdem peygâmbere emr eyledi kim Âdem ol 'ahd-nâmeyi Hâcerü'l-esved'e emânet vire. Hâcerü'l-esved'ün ağzın acdı. Âdem -a.s.- ol 'ahd-nâmeyi Hâcerü'l-esved'ün ağzına kodı. Ağzında tûrur. Hâcîlar kim varup Hâcerü'l-esved'e yüzün sürdükleri ve ziyâret itdükleri bu ma'nîdendir.¹⁶

Böylelikle hâcerülesved sözünü melek iken tutamamış olsa da taş hâline geldikten sonra tekrar başka bir sözü tutmak üzere görevlendirilmiş olur. Hâcerülesved aynı zamanda klasik metinlerde "yemînullah" olarak tavsif edilmiştir ki bu taş kulların Allah'a verdikleri ahde şahit olarak yeryüzüne indirilmiştir¹⁷:

Şıfat-ı hâcerü'l-esved: ...Hâcerü'l-esved Allâhu Ta'âlâ'nun andu ve 'ahdidür. Her kimse ki aña el ursa, ol pâdişâh ile 'ahd edüp and

15

¹⁶ *İki Fütüvvetnâme*, haz. M. Fatih Köksal, Bünyamin Ayçiçeği, T.C. Ticaret Bakanlığı, Ankara 2020, 41. Allah'ın Hz. Âdem'in zürriyetinden mîsâk alması anlatısı Osmanlı siyer yazıcılığında da kendine geniş bir yer bulmuştur. Osmanlı döneminin en çok okunan siyer eserlerinden olan Altıparmak Mehmed Efendi'nin metninde de hâcerülesvedin bu mîsâkı sakladığı bilgisi İbn Abbas (ö. 68/687-88) rivayetiyle aktarılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. *Altıparmak Muhammed Efendi'nin Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî Adlı Siyeri*, haz. Ekrem Sakar, Palet Yayınları, Konya 2023, 2: 208.

¹⁷ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu: Hâb-hindî.*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM), İstanbul 2022, 63.

ıçmış olur ki anuñ emrinden çıkmaya ki ol pâdişâh dañı anı kullığa kabûl eyleye.¹⁸

Hacerülesvedin yemînullah olması, ona dokunan kişinin Allah ile anlaşma yapmış olması Kadı Burhaneddin'in beytinin anlam dünyasını zenginleştirir. Demek ki taş olmak ya da hacerlenmek, sevgilinin yolunda hareketsiz kalmayı değil aynı hacerülesved gibi ahdedip bu ahdi kıyamete kadar saklamayı işaret eden bir anlatıya dönüşür. Hacer ve melek arasındaki ilişki açıklandığına göre anlatıda geçen ve sözünü tutmayan diğer kişiye yani Hz. Âdem'e dikkatimizi yöneltebiliriz. Eğer Hz. Âdem, Allah ile ahbine sadık olsaydı ne melek cennetten çıkarılacak ne de taşla dönüşmüş olacaktı. Bununla birlikte Hz. Âdem de cennet kıyafetleri giyip cennet nimetlerinden faydalanmaya devam edecekti. Fakat Hz. Âdem'in sözünü tutmaması üzerine hem melek hem de Hz. Âdem "şükür"den "sabıra" doğru bir yolculuğa başlamış oldular. Allah, Hz. Âdem'in neslinden mîsâkınu aldıktan sonra sıra Hz. Âdem'e gelmiştir. Anlatının bu kısmını da bir diğer fütüvvetnâme metni olan Razavî'den (ö. 16 yy.[?]) takip edebiliriz:

...Âdem ve zürriyeti ahd kıldılar geri Allah'ın emriyle Âdem'in sülbüne girdiler. Ondandı Cebrâil, Allah Teâlâ'nın emriyle cennetten bir kuşak çıkardı pamuktan, ve bir rivayette yündendi. Esahh budur kim Cebrâil, Âdem'e eyitti: "Âdem bu kuşağa şedd-i vefâ derler bunu senin beline kuşatırım tâ ki ahde vefa kılasın..."¹⁹

Böylelikle Hz. Âdem cennette işlediği hata sebebiyle soyunduğu kuşağını tekrar kuşanmış olur.

Kadı Burhaneddin gerçekten de bir şairin gösterebileceği bütün mahareti göstermiş, bir beyit içerisine hem Hz. Âdem'in hem ona müvekkel olan meleğin hem de hacerülesvedin anlatısını sığdırmayı başarmıştır. Dikkat edilirse beyitte rivayeti zikredilenlerin hepsinin ortak özelliği ise ahde vefa gösterememiş olmalarıdır. Hz. Âdem de melek de sözünü tutma konusunda başarılı olamamıştır. Fakat Kadı Burhaneddin onların anlatısını sevgiliye verdiği sözü hiçbir zaman bozmayacak olan âşığın hikâyesine eklemiştir.

¹⁸ *Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât (İnceleme-Metin-Dizin)*, haz. Bekir Sarıkaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, 209.

¹⁹ Seyyid Muhammed Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, haz. Nedim Aydın, İber Yayınları, İstanbul 2023, 50.

S o n u ç

Kadı Burhaneddin'in Dîvân'ında bulunan bu anlatı daha sonra klasik şiirin içerisinde kendine güçlü bir yer edinmiş gibi değildir. Daha sonraki dönemlerde yazılan şiirlerde melek ve taş arasındaki ilişkinin tekrar edildiğine dair pek bir ize rastlanmaz. Şüphesiz bu durumda sosyo-kültürel değişimlerin de etkisi vardır. Özellikle ahilerin güç kaybetmesi ve daha sonra yavaş yavaş toplumsal hafızadan silinmesi ile birlikte onların büyük önem atfettikleri şed bağlamak vb. gelenekler zayıflamıştır. Bununla birlikte Kadı Burhaneddin'in mecaz ve mazmun dünyası henüz sıkı sıkıya belirlenmemiş bir dönemde şiir telif etmesi onun daha serbest bir şekilde bu mecazları ve metinleri kullanmasına izin vermiştir. Kadı Burhaneddin Dîvân'ı üzerine yapılacak incelemeler bize erken dönemde Anadolu'da gelişen edebiyatın zamanla kanonikleşirken hangi unsurları dışarıda bıraktığını açıkça gösterecektir. Ayrıca, Kadı Buhraneddin'in hangi kaynaklardan beslendiğini, onun imaj dünyasını hangi metinlerin oluşturduğunu görmek bize şairin şiir dünyası hakkında daha ayrıntılı bilgiler verecektir. Bu bakımdan Kadı Burhaneddin'in eserlerinin çok yönlü incelemesinin yapılması, özellikle şiirlerinin hem sosyal hayata hem de tasavvufa dokunan kısımları üzerine daha çok yoğunlaşarak metinlerin elden geldiği kadar şerh edilmesi gerekmektedir.

K A Y N A K Ç A

ALGAR, Hamid, "Şed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 38, 405-6.

Altıparmak Muhammed Efendi'nin Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî Adlı Siyeri, haz. Ekrem Sakar, Palet Yayınları, Konya 2023.

ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

DEMİREL, Kemal, *14. Yüzyılda Bir Türk Dehası Kadı Burhaneddin*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2006.

Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî, thk. Seyyid Ebu'l-Kâsım Encevvî-i Şîrâzî, Çâphâne-i İlmî, Tahran 1345.

- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, "Kadı Burhaneddin Devletinde Ahilerin Faaliyetleri", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 10-11 Nisan 2003, 2003, 267-74.
- İki Fütüvvetnâme, haz. M. Fatih Köksal, Bünyamin Ayçiçeği, T.C. Ticaret Bakanlığı, Ankara 2020.
- Kadı Burhaneddin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.
- KARATAŞ, Ahmet, "Türk-İslam Kültür ve Edebiyatında Kısas-ı Enbiyâ Türü", *Diyanet İlmî Dergi* XLIX/3, 2013, 113-26.
- KAVAKLIYAZI, Ahmet, "Kadı Burhaneddin'i Anlamak: Divanındaki Bazı Tabirlerin Çözümlemesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 56, 21 Aralık 2022, 307-27. <https://doi.org/10.21563/sutad.1222351>.
- KAYMAZ, Zeki, "Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki Bir Gazel Üzerine", *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* VII/12, 2021, 141-50.
- KAYMAZ, Zeki, "Tıpkıbasımının Yeniden Yayınlanması Münasebetiyle Kadı Burhaneddin Divanı'nda Yeni Okuyuşlar = New Reading in the 'Divan of Kadı Burhaneddin' upon the Republishing of its Facsimile", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* V/4, 2021, 1632-45.
- KÖKSAL, M. Fatih, "Kadı Burhaneddin Divanında Nazım Şekilleri ile İlgili Bazı Tespitler", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni* I, 2001, 465-72.
- LEVEND, Âgah Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, *el-Fürû' mine'l-Kâfi*, II, nşr. Muhammed Cafer Şemsüddin, Dâru't-Te'âruf li'l-Matbûât, Beyrut 1413/1992.
- Seyyid Muhammed Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, haz. Nedim Aydın, İber Yayınları, İstanbul 2023.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu: Hâb-hindî*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM), İstanbul 2022.
- TARLAN, Ali Nihad, "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf (Bir Gazelinin Şerhi)", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* VIII, 1958, 8-15.
- TARLAN, Ali Nihad, "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf III (Bir Gazelinin Şerhi)", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* X, 1960, 1-4.
- TARLAN, Ali Nihad, "Kadı Burhaneddinde Tasavvuf IV [1]", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XI, 1961, 19-24.

- Tercüme-i Acâ'ibü'l-mahlûkât (İnceleme-Metin-Dizin)*, haz. Bekir Sarıkaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- TÖREN, Hatice, "Kadı Burhaneddin Divanında Bazı Yeni Okuyuşlar", *İlmî Araştırmalar*, 9, 2000, 209-19.
- TÖREN, Hatice, "Kadı Burhâneddin (Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, 24, 75-76.
- Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân and His Envârü'l-Âşıkîn (Introduction and Critical Edition)*, haz. Abdullah Uğur, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 140, Harvard University Press, Cambridge 2019.
- YILDIZ, Mustafa, "Kadı Burhaneddin Divanında 'Benze-' Fiilinin Sıra Dışı Kullanımı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Studies in Turkology*, 37, 2015, 247-61.
- Yûnus Emre, *Yûnus Emre ve Dîvân'ı*, haz. Orhan Kemal Tavukçu, 1. bsk., VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- YÜCEL, Bilâl, "Kadı Burhaneddin'in Türk Dili Tarihindeki Yeri Üzerine", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 12-13 Nisan 2001-Bildiriler II*, 2001, 813-23.
- YÜCEL, Yaşar, *Kadı Burhaneddin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.